

УДК 343.71

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.31>

НАУКОВИЙ ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМАТИКИ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Волошина Марина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, докторант
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті досліджується науковий генезис питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції. Аналізується фахова юридична література, попередньо розподілена за часовим критерієм. Наголошено на необхідності й актуальності для сучасної теорії та практики ОРД у сучасних умовах проведення на монографічному рівні комплексного дослідження теоретично-правових і організаційно-тактичних засад оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України з метою вироблення науково-обґрунтованих пропозицій до чинного законодавства, а також розроблення науково-практичних рекомендацій для підвищення ефективності роботи в цьому напрямі. З'ясовано, що дослідження вітчизняних вчених доцільно розподілити на такі групи: ті, що безпосередньо присвячені проблематиці оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; ті, що присвячені окремим видам оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації; ті, що розглядають загальні засади оперативно-розшукової діяльності та розглядають питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації контексті інших організаційно-тактичних форм ОРД. Визначено, що на монографічному рівні питання здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації розглядалось лише дотично до основного питання, а також у підручниках на навчальних посібниках досліджуване нами питання вивчалось лише з точки зору визначення організаційно-тактичних засад проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації, поряд із тим на рівні лекцій та наукових статей досліджувались лише окремі аспекти здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Зроблено висновок, що більшість положень досліджень радянських вчених у частині організаційних аспектів є застарілими, водночас у частині тактики не використовуються сучасні як технічні можливості, так і особливості кримінальної обстановки, тобто вказані дослідження становлять інтерес у частині історичних аспектів.

Ключові слова: генезис, оперативний пошук, первинна оперативно-розшукова інформація.

THE SCIENTIFIC GENESIS OF THE PROBLEMS OF THE OPERATIVE SEARCH FOR PRIMARY OPERATIONAL-INVESTIGATIVE INFORMATION BY THE CRIMINAL POLICE UNITS

Voloshyna Maryna Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Doctoral Candidate
(Kharkiv National University
of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article deals with the scientific genesis of the questions of the operational search for primary operational-search information by criminal police units. The professional legal

literature is analyzed, pre-distributed by time criteria. The necessity and relevance for the modern theory and practice of the ARD in modern conditions is indicated to conduct, on a monographic level, a comprehensive study of the theoretical, legal and organizational-tactical foundations of the operational search for primary operational-search information by the units of the National Police of Ukraine in order to develop scientifically based proposals with applicable law, and also the development of scientific and practical recommendations to improve the efficiency of work in this direction. It is found that the research of domestic scientists, it is expedient to divide into the following groups: those that are directly devoted to the problem of prompt search of primary operative-search information; those that are dedicated to certain types of rapid search for primary operational intelligence; those who consider the general principles of operational-search activity and consider the issues of prompt search of primary operational-search information in the context of other organizational and tactical forms of ARD. It has been determined that at the monographic level the issue of conducting the operational search of primary operative-search information was considered only in relation to the basic question, and also in the textbooks on the textbooks, the studied issue was studied only from the point of view of determining the organizational and tactical foundations of conducting the operational search of the primary operational-search information, at the same time, at the level of lectures and scientific articles, only certain aspects of the operational search of the primary operational-search information were investigated information. It has been concluded that most of the provisions of Soviet scientists' research regarding the organizational aspects are outdated, but at the same time some of the tactics do not use the modern technical capabilities as well as the peculiarities of the criminal situation, that is, these studies are of interest in the historical aspects.

Key words: genesis, operational search, primary operational-search information.

Постановка проблеми. Проблема оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції дедалі частіше перебуває в центрі уваги фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, рідше фахівців у сфері криміналістики та кримінального процесу. Вказане зумовлено масштабними змінами в частині кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, які суттєво вплинули на здійснення всіх аспектів оперативно-розшукової діяльності. Враховуючи вказане, вважаємо доцільним провести генезис досліджень у сфері оперативного пошуку підрозділами кримінальної поліції первинної оперативно-розшукової інформації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Окремі аспекти здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації розглядалися в працях Л.І. Аркуші, А.В. Баб'яка, Д.В. Бойчука, Е.О. Дідоренка, В.П. Захарова, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, О.І. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.М. Перепелиці, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, М.В. Стащак, А.О. Шелехова, В.В. Шендрика та ін. Саме тому, на нашу думку, доцільно визначити реальний стан наукових досліджень питання оперативного пошуку підрозділами кримінальної поліції первинної оперативно-розшукової інформації.

Метою статті є здійснення наукового генезису оперативного пошуку підрозділами кримінальної поліції первинної оперативно-розшукової інформації.

Виклад основного матеріалу. Отже, взагалі генезис – це процес походження, виникнення, утворення. У науці це опис походження, виникнення, становлення, розвиток, метаморфоза або (необов'язково) загибель об'єктів. Враховуючи вказане, розглянемо дещо еволюцію оперативного пошуку, яка безпосередньо пов'язана з правоохоронними органами, які здійснювали боротьбу зі злочинністю.

Так, окремі елементи оперативного пошуку інформації проявилися ще за часів Київської Русі у вигляді гоніння по сліду, звіту тощо (І.Я. Турлич «Історія України») [1].

Однак риси схожості із сучасним видом оперативний пошук отримав у період царювання Івана Грозного, який в 1565 р. створив прообраз розшукових підрозділів поліції – опричнину, заклав основи розшуку. За даними дослідників В.І. Власова, Н.Ф. Гончарова, В.І. Єлінського, В.М. Ісакова та М.І. Сизикова, у середині XVI ст. у центральних органах управління на базі наявної до цього розбійної хати Боярської думи був сформований Розбійний наказ, на який покладалася організація боротьби зі злочинністю. У 1619 р. був створений розшуковий наказ, що відав розшуком злочинців, в якому дуже активно використовувалася інформація громадян про місце їх знаходження, дозволялось за допомогою опитування осіб отримувати інформацію, стежити таємно за окремими особами та таємно оглядати їх житло. У XVII ст. Розбійний наказ став називатися розшуковим [2].

У 1649 р. було прийнято нове Соборне Укладення, що стало першим повним зібранням законодавчих актів, що включав питання державного, адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального права і судочинства, та яке діяло близько 200 років. У ньому знайшли відображення і правове закріплення раніше сформовані форми, і методи розшукового процесу. Разом із тим новий звід законів забезпечив розширення розшукової сфери шляхом вдосконалення системи доказів, зокрема дозволялось використовувати докази, отримані таємним шляхом.

Негласні методи дедалі частіше стали прописуватися і в нормативних актах, прийнятих поліцейською канцелярією. Так, в Інструкції 1723 р. поліції доручалося оглядати на форпостах купецьких людей, у тому числі іноземців, і заарештовувати знайдені у них заборонений товар. У цій же Інструкції вперше були регламентовані негласні дії поліції, які з сучасних позицій можна кваліфікувати як особистий пошук. Для його здійснення передбачався особливий штат співробітників – поліцейських чинів, яким пропонувалося здійснювати пошук, майстерно маскуючись під різні категорії правопорушників. Реалізація цього методу роботи вимагала від співробітників вміння здійснювати негласні заходи спостереження, використовувати відповідну екіпіровку, виробляти певну лінію поведінки, а в разі контакту з правопорушниками – і відповідну легенду [2]. Як підкреслював В.І. Єлінський, у цей час відбувалося активне накопичення емпіричних знань, умінь і навичок в області оперативно-розшукової діяльності на рівні практичної роботи поліції по боротьбі з неочевидними замаскованими злочинами [2].

До того ж до кінця XIX ст. оперативний пошук дедалі частіше виконував функцію основного методу негласного виявлення ознак злочину та злочинців [3]. Тому не дивним, що окремі аспекти оперативного пошуку були розглянуті були ще за часів Царської Росії (зокрема, навчальний посібник В.І. Лебедева «Искусство раскрытия преступлений» [4]).

За радянських часів після відокремлення ОРД від криміналістики в окрему галузь юридичної науки питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації стало досить активно досліджуватись науковцями. Зокрема, варто виділити такі:

- 1) кандидатська дисертація А.В. Гордєєва «Проблеми вдосконалення діяльності апаратів карного розшуку по оперативно-пошуковим справах» (1987 р.);
- 2) підручник за ред. А.Г. Лекаря, В.Д. Гребельського «Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник» (1972 р.);
- 3) навчальний посібник авторського колективу (А.С. Вандишев, А.Ф. Волинський, Д.В. Гребельський та ін.) «Особистий розшук» (1973 р.);
- 4) навчальний посібник Б.Я. Нагіленка та В.В. Сергєєва «Оперативно-пошукова робота апаратів карного розшуку в місцях ймовірного збуту майна, здобутого злочинним шляхом: навчальний посібник» (1975 р.);

- 5) навчальний посібник Лекарь А.Г. «Основи організації і тактики розкриття злочинів апаратами карного розшуку» (1979 р.);
- 6) навчальний посібник А.І. Гурова «Попередження та розкриття кишенькових крадіжок: навчальний посібник» (1985 р.);
- 7) навчальний посібник під ред. В.М. Атмажітова «Основи оперативно-розшукової тактики органів внутрішніх справ. Загальна частина. Розділи IV, VI–VII» (1986 р.);
- 8) навчальний посібник П.П. Артеменка «Спеціальні оперативно-технічні засоби» (1988 р.);
- 9) лекція В.В. Ромат «Організація і тактика оперативного пошуку осіб і фактів, які мають оперативний інтерес» (1989 р.);
- 10) наукова стаття авторського колективу (А.Г. Лекарь, А.Ф. Волинський, Д.В. Гребельський, В.Г. Самойлов) «Методологічні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» (1976 р.);
- 11) наукова стаття А.С. Вандишева «Методологічні та організаційно-тактичні проблеми оперативного пошуку» (1976 р.);
- 12) наукова стаття Я.В. Нелюбин «Проблеми теорії оперативного розпізнання» (1978 р.);
- 13) наукова стаття М.І. Іванова «Удосконалення пошуку і збору інформації про оперативну обстановку апаратами БХСС (районної ланки)» (1978 р.);
- 14) наукова стаття Б.Я. Нагіленко «Про поняття пошукової роботи» (1982 р.);
- 15) наукова стаття С.А. Смирнова «Деякі напрямки поліпшення діяльності розвідувально-пошукових груп апаратів оперативної служби щодо попередження і розкриття злочинів» (1982 р.);
- 16) наукова стаття С.С. Овчинского та А.М. Понятова «Боротьба апаратів карного розшуку зі злочинцями-гастролерами» (1985 р.);
- 17) наукова стаття А.П. Ісіченка «Організація взаємодії підрозділів з іншими оперативно-розшуковими апаратами» (1987 р.).

Водночас, аналізуючи вказані наукові праці, варто дійти висновку:

- на монографічному рівні питання здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації розглядалось лише дотично до основного питання;
- в підручниках та навчальних посібниках досліджуване нами питання вивчалось лише з точки зору визначення організаційно-тактичних засад проведення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації;
- на рівні лекцій та наукових статей досліджувались лише окремі аспекти здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації.

До того ж як загальний висновок варто зазначити, що більшість положень досліджень радянських вчених у частині організаційних аспектів є застарілими, водночас у частині тактики не використовуються сучасні як технічні можливості, так і особливості кримінальної обстановки, тобто вказані дослідження становлять інтерес у частині історичних аспектів.

Що стосується досліджень вітчизняних вчених, то, на нашу думку, їх доцільно додатково розподілити на такі групи:

- 1) ті, що безпосередньо присвячені проблематиці оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації;
- 2) ті, що присвячені окремим видам оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації;
- 3) ті, що розглядають загальні засади оперативно-розшукової діяльності та розглядають питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації контексті інших організаційно-тактичних форм ОРД.

До першої групи варто зарахувати кандидатські дисертації В.П. Ярковського «Організація контррозвідального пошуку в оборонному комплексі України» (2001 р.), В.П. Німчика «Організаційно-тактичні основи оперативного пошуку» (2005 р.), В.О. Біляєва «Організаційно-тактичні основи оперативного пошуку в місцях зі складною оперативною обстановкою (за матеріал. діяльності підрозділів КР ОВС України)» (2005 р.); І.А. Мозоль «Оперативний пошук ознак фіктивного підприємництва» (2013 р.), монографічне дослідження авторського колективу (Н.Є. Філіпенко, В.А. Некрасов, Л.В. Родинюк, В.С. Солоха) «Особистий пошук: теоретико-правові та організаційно-тактичні основи» (2006 р.). Зокрема, вказаними вченими досліджувались питання організаційно-правового, тактичного характеру здійснення оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Водночас беззаперечно найближчою за змістом до вибраної нами проблематики є дисертаційне дослідження В.О. Біляєва, в якому надані авторське поняття та класифікація місць зі складною оперативною обстановкою, теоретичне обґрунтування пошукової роботи підрозділів карного розшуку, правова основа оперативного пошуку, розроблені напрями вдосконалення організації і тактики оперативного пошуку підрозділів КР [5]. Разом із цим, враховуючи, що дослідження В.О. Біляєва та інших фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності були проведені до змін законодавства в 2014 р., більшість положень нині є застарілими, до того ж у роботах не враховуються останні особливості, притаманні українській кримінальній ситуації (велика кількість радикально налаштованих осіб, наявність зброї в населення внаслідок проведення бойових дій на сході країни тощо).

Стосовно другої групи досліджень варто зазначити докторську дисертацію М.Л. Грібова «Теоретичні та практичні засади діяльності підрозділів оперативної служби МВС України» (2014 р.), в якій автором:

- запропоновано наукове розуміння змісту та всіх структурних елементів (мети, завдань, дій і суб'єктів) діяльності підрозділів ОС;
- визначено вичерпний перелік і класифіковано принципи цієї діяльності з розмежуванням на загальні, галузеві й спеціальні; детально розкрито зміст конспірації як системи заходів із забезпечення негласності функціонування підрозділів ОС;
- розроблено наукову класифікацію правових відносин за участю підрозділів ОС, розкрито зміст кожного з їх видів;
- визначено, що забезпечення законності в діяльності підрозділів ОС має ґрунтуватися на прокурорському нагляді, предмет якого становлять: наявність передбачених законом формальних підстав для проведення конкретних ОРЗ та НСРД; дотримання визначених законом і змістом завдань (доручень) обмежень щодо здійснення ОРЗ та НСРД у часі, просторі й за колом об'єктів, а також застосування при цьому фотографування і відеозапису;
- на науковому рівні висунуто та обґрунтовано ідею створення на базі підрозділів ОС загальної (об'єднаної) розвідувальної структури МВС України, визначено особливості реалізації цієї ідеї в контексті концептуальних засад реформування МВС України;
- розроблено інноваційну модель системи і структури підрозділів ОС, здатну забезпечити раціональність і високу ефективність їх функціонування в сучасних умовах;
- запропоновано концепцію забезпечення конспірації діяльності підрозділів ОС, в межах якої визначено засади забезпечення оперативного прикриття, засади й засоби забезпечення таємниці дислокації службових приміщень, запроваджено поняття конспірації в побуті, визначено її зміст і засоби, розкрито сутність контролю конспірації в побуті та ін.;
- сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до: КПК України в частині викладення в новій редакції ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або

місцем», доповнення гл. 21 КПК України ст. 269¹ «Збирання інформації без втручання у приватне спілкування та особисте життя», Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині уточнення й розширення переліку прав оперативних підрозділів щодо забезпечення конспірації ОРД (п. 17 ч. 1. ст. 8) та ін.;

- удосконалено визначення понять ОРЗ та НСРД, які становлять компетенцію підрозділів ОС («візуальне спостереження», «оперативна установка», «розвідувальний пошук»);

- доповнено наукові положення щодо правового регулювання взаємодії підрозділів ОС з іншими підрозділами кримінальної поліції, органами досудового розслідування, громадянами й посадовими особами в частині поглиблення юридичної регламентації відносин між зазначеними суб'єктами;

- зазначено тактичні основи ОРЗ та НСРД, що становлять компетенцію підрозділів ОС;

- запропоновано понятійно-категоріальний апарат забезпечення конспірації діяльності підрозділів ОС, який поповнено науково обґрунтованими авторськими визначеннями понять «конспірація», «маскування», «дезінформація», «легендоване спілкування», «привід», «оперативне прикриття» як категорій ОРД [6, с. 3].

Однак, детально аналізуючи вказану наукову працю, варто дійти висновку, що більшість положень присвячені діяльності лише окремого суб'єкта – підрозділів оперативної служби, які на нині входять до складу кримінальної поліції, однак фактично можливості та забезпечення вказаних та інших суб'єктів є різними, а тому організаційно-тактичні основи проведення заходів оперативного пошуку будуть відрізнятися.

Майже аналогічного висновку можна дійти, проаналізувавши кандидатську дисертацію І.І. Шинкаренка «Оперативна установка: теоретико-правові основи та організаційно-тактичні проблеми», оскільки авторка приділила увагу виключно проведенню такого виду оперативного пошуку, як оперативна установка лише спеціалізованими підрозділами, не розглядаючи особливості здійснення окресленого заходу працівниками інших структурних підрозділів кримінальної поліції [7].

Що стосується останньої групи досліджень, то беззаперечно майже у всіх докторських та кандидатських дисертаціях, навчальних посібниках та лекціях із загальних засад оперативно-розшукової діяльності не оминають увагою питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. Яскравим прикладом є дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук М.В. Стацака «Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності» (2017 р.), де розділ дослідження повністю присвячено організаційно-тактичним засадам оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації [8]. Однак, беззаперечно констатуючи значний науковий внесок, варто зазначити, що у роботі М.В. Стацака та інших працях вказаної групи питання оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової діяльності не розглядали з точки зору визначення особливостей, розвитку та трансформації, оскільки це не входило до предмета їх дослідження.

Висновок. Отже, вищевикладене вказує на необхідність і актуальність для сучасної теорії та практики ОРД у сучасних умовах проведення на монографічному рівні комплексного дослідження теоретично-правових і організаційно-тактичних засад оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції з метою вироблення науково-обґрунтованих пропозицій до чинного законодавства, а також розроблення науково-практичних рекомендацій для підвищення ефективності роботи в цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Основні риси судового процесу. URL: https://pidruchniki.com/1081080645428/pravo/osnovni_risi_sudovogo_protsesu_sudochinstvo)
2. Богатырев А.Г. История становления и развития понятия оперативного внедрения в деятельности российской полиции (милиции). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-ponyatiya-operativnogo-vnedreniya-v-deyatelnosti-rossiyskoy-politsii-militsi>
3. Лядов А.О. Уголовный сыск в дореволюционной России. Санкт-Петербург, 1997. URL: <https://web.archive.org/web/20090710023008/http://www.gendarme.ru/Library/1/1.htm>, http://hrono.ru/biograf/bio_p/putilin.php
4. Лебедев В.И. Искусство раскрытия преступлений. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/27211-lebedev-v-i-iskusstvo-raskrytiya-prestupleniy-1-daktiloskopiya-paltsepechatanie-spb-1909#page/1/mode/grid/zoom/1>
5. Біляєв В.О. Організаційно-тактичні основи оперативного пошуку в місцях зі складною оперативною обстановкою (за матеріал. діяльності підрозділів КР ОВС України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Крим. процес та криміналістика; судова експертиза». Харків : НУВС, 2005.
6. Грібов М.Л. Теоретичні та практичні засади діяльності підрозділів оперативної служби МВС України : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : НАВС, 2014. 39 с.
7. Шинкаренко І.І. Оперативна установка: теоретико-правові основи та організаційно-тактичні проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність». Харків : НУВС, 2004. 20 с.
8. Стащак М.В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності : концептуальні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків : ХНУВС, 2017. 40 с.